

Carolina Uppenberg, I husbondens bröd och arbete: kön, makt och kontrakt i det svenska tjänstefolkssystemet 1730–1860, Gothenburg Studies in Economic History 20 (Göteborg: Avdelningen för ekonomisk historia, 2018). 313 pp.

Lars Edgren, Lunds universitet

Att arbeta som dräng eller piga i ett bondehushåll var en vanlig erfarenhet i det äldre agrarsamhället. Trots tjänstefolkssystemets utomordentligt stora betydelse för ekonomin har historiker ägnat det förhållandevis liten uppmärksamhet. Carolina Uppenbergs avhandling är därför mycket välkommen.

Uppenberg har avgränsat sin studie till åren 1730 till 1860. Under dessa år skedde en agrar revolution i Sverige. En följd var en omfattande proletarisering. Istället för ogifta unga män och kvinnor, boende i hushållet och bundna med årlånga kontrakt, blev det allt vanligare att arbetskraftsbehovet tillgodosågs med statare – gift tjänstefolk med egen hushållsbildning – eller daglönare.

Dessa strukturella förändringar är dock inte det som studeras i avhandlingen. Här är det makt- och könsrelationer som står i centrum: hur förändrades regleringen, hur uppfattades de olika rollerna, vilket förhandlingsutrymme fanns och hur legitimerades systemet? Två grupper av källmaterial dominerar, dels fall från Ås häradsrätt i Västergötland, dels debattlitteratur om jordbruket i allmänhet och tjänstefolk i synnerhet. Det senare materialet är rikhaltigt och varierat, och inbegriper till exempel sedelärande berättelser om tjänstefolks rätta uppträdande så väl som uppsatser i Vetenskapsakademins handlingar. Teoretisk inspiration häm-

Recommended citation: Edgren, Lars, review of Carolina Uppenberg, 'I husbondens bröd och arbete: kön, makt och kontrakt i det svenska tjänstefolkssystemet 1730–1860' (Göteborg, 2018), *1700-tal: Nordic Journal for Eighteenth-Century Studies*, 17 (2020), 150–153. <https://doi.org/10.7557/4.5549>

Copyright: © 2020 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License ([CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

tas från flera olika håll, bland annat från James C. Scott och Carole Pateman. Måhända blir lite väl många teoretiska ingångar presenterade.

Bokens kapitel är tematiska. Den nationella lagstiftningen behandlas i ett kapitel, ett ägnas åt anställningsformen och ett åt ersättningen för arbetet; de två senare baseras på domstolsmaterialet. Genomgången av lagstiftningen ger måhända inte så mycket ny kunskap. Mer väsentligt är att Uppenbergs i rättsmaterialet kan visa att legostadgornas bestämmelser om maximalt antal anställda och om högsta tillåtna löner togs på allvar i den lokala praktiken. Tidigare forskning har antagit att så inte varit fallet. Hon kan också visa att det framförallt var drängar som husbönderna sökte tillstånd att anta utöver det tillåtna antalet, vilket tolkas som ett uttryck för en högre värdering av männens arbetskraft än av kvinnornas.

Hon kan också visa att både drängar och pigor hade förhandlingsmöjligheter, men att det bara var drängarna som kunde förhandla om tjänsternas innehåll. Att stå i årstjänst krävdes för att få laga försvar. I princip skulle tjänsteförhållandet också innebära arbete åt husbonden, men i en del fall innebar det laga försvaret bara en formell överenskommelse och den anställde hade rättighet att arbeta för egen räkning. I Ås härad (som tillhör Sjuhäradsbygden) fanns en omfattande gårdfarihandel och drängar kunde vara engagerade i denna handelsverksamhet. Det kunde också röra sig om att drängar arbetade åt andra än sina husbönder. I viss utsträckning accepterade domstolen sådana arrangemang. Kvinnor hade inte samma möjlighet att förhandla om tjänstens innehåll. Deras möjlighet till förhandling begränsades till det årliga bytet av husbonde.

I det kapitel som diskuterar arbetets ersättning diskuterar Uppenbergs Börje Harnesks uppfattning att tjänstefolket inte var särskilt intresserat av penninglön utan hellre ville förhandla om rätten att utföra eget arbete inom ramen för tjänsten. Kontantlönen sågs som uttryck för underkastelse. Materialet från Ås ger en annan bild. Den kontanta ersättningen var väsentlig för tjänstefolkets möjligheter att spara egna ekonomiska resurser som kunde användas för egen hushållsbildning. Denna självständighet var dock manligt kodad, eftersom det var mannen som skulle vara överordnad husbonde i ett nytt hushåll. Möjligheten att få lön var en viktig del av legitimeringen av tjänstetvånget eftersom den öppnade möjligheten att bryta beroendet. Uppenbergs pekar på att legosystemet på det sättet var mer "modern", inriktat på kontraktsevenliga marknadsrelationer, än vad forskare i allmänhet ansett det vara.

Ett problem i undersökningen är att fallen är ojämnt fördelade över tidsperioden. Före 1780 förekom nästan inga tvister mellan tjänstefolk och husbönder, vilket framgår av översiktstabellen 4.1 (s. 71). Den tidens fall domineras av husbönder som begär tillstånd att anställa drängar (inte pigor) utöver det tillåtna antalet, en kategori som försvann när dessa begränsningar upphävdes 1789. I övriga

analyser görs inga kronologiska uppdelningar av tabellerna över rättsfall, som alla täcker hela perioden 1731–1860. Åtminstone en grov uppdelning av perioden i några tidsblock skulle ha underlättat tolkningen av materialet. Avhandlingens tematiska disposition fungerar väl, men den har också den följden att frågan om förändring över tid faller i skuggan. Uppenbergs framhåller kontinuiteten i systemet. Det kan hon säkert ha rätt i, men även det argumentet hade stärkts om kronologin getts en större plats i undersökningen.

Det enligt min mening allra intressantaste kapitlet är den sista delundersökningen, där makt och legitimering står i centrum. Här kombineras den tryckta litteraturen med rättsmaterialet på ett spännande sätt. I debatten var jämförelsen med träldom viktig; vad skiljde egentligen tjänstehjonet från trälen? Försvarena av systemet framhöll att tjänstehjonen hade fritt val att välja husbonde, medan kritikerna framhöll att tjänstetvånget gjorde denna rätt illusorisk. Att arbeta åt andra framstod som negativt, men för systemets försvarare sågs tjänstetiden som en passage på väg till självständighet och giftermål. Denna framtidsväg var dock starkt könad, eftersom det framgår att det var drängarnas självständiga hushållsbildning som avsågs. Betoningen av framtida möjligheter hade en legitimerande funktion för systemet. I kapitlet undersöks också möjligheterna till självständigt handlande och beslutsrelationer inom hushållet.

Tjänstefolkssystemet förknippas ofta med patriarkala relationer. Sådana relationer anses präglade av tydliga auktoritetsförhållanden, men också nära familjära relationer där husbonden hade ansvar för tjänstehjon vid sjukdom och åldrande. Uppenbergs visar att det inte var så mycket bevänt med en sådan patriarkal omsorg. Sjuka tjänstehjon skickades hem till föräldrarna och vård på ålderdomen var knappast aktuell. Inte heller sågs drängar och pigor som en del av familjen. Under 1800-talet var det vanligt i samhällsdebatten att måla upp ett förflutet tillstånd av nära familjära relationer mellan husbönder och tjänstefolk, ett harmoniskt tillstånd som upplevdes som hotat av framväxten av allt mer opersonliga relationer. Sådana nostalgiska tillbakablickar till en tänkt äldre patriarkal ordning måste framförallt ses som ideologi, menar Uppenbergs, säkert med rätta. Och det var en ideologi som även har påverkat senare tids forskning om hushållens relationer. För Uppenbergs var tjänstefolksrelationen mycket mer av en ”modern” avtalsrelation än vad som i allmänhet antas.

Uppenbergs anlägger genomgående ett klassperspektiv på tjänstefolksinstitutionen. Legostadgorna reglerade i grunden relationen mellan innehavare av jord och de som inte hade tillgång till jord för egen försörjning. Den senare gruppen ålades ett tjänstetvång hos de förra. Forskning om tjänstefolkssystemet har annars ofta framhållit att det här handlade om en tillfällig underordning i andra hushåll. Tanken är då att barn till besuttna bönder under en period tjänade i an-

dras hushåll innan de själv kunde etablera ett eget jordbruk. I händelse att detta stämde skulle det knappast vara rimligt att betrakta detta som en klassrelation. Uppenbergs betoning av klassrelationen är enligt min mening fruktbar. Det medför att fokus både hamnar på maktrelationer och legitimering. Men samtidigt kan jag tycka att livscykelperspektivet och dess relation till klassperspektivet kunde ha diskuterats mer. Var pigor och drängar verkligen barn till besuttna bönder? Hur gamla var de? Vilken framtid hade de? Och framförallt: hur ändrades detta över tid när de agrara underskikten efter hand blev allt större? Att besvara dessa frågor hade krävt en annan undersökning och det är givetvis inget rimligt krav. Men den principiella diskussionen av problematiken hade kunnat föras. Och möjligen borde något mer försök att undersöka den sociala strukturens förändring i Ås härad ha kunnat göras inom ramen för avhandlingen.

Till avhandlingens många förtjänster hör det genomförda genusperspektivet. Även när källornas språkbruk var könsneutralt var det tydligt att det gjordes skillnad på män och kvinnor. Uppenberg argumenterar för att en av de förändringar hon kan identifiera rör feminiseringen av tjänstefolkpositionen, alltså att det främst är kvinnor som kommit att inneha den. När samtiden talade om frihet och självständighet avsågs i första hand männens möjlighet att bli hushållsföreståndare. Under landsbygdens proletarisering ökade möjligheterna för män att nå självständighet utan att ha tillgång till jord. Lönarbete kunde bli en ny maktbas för dem. Någon motsvarande möjlighet hade inte kvinnorna, vilket innebar att positionen som tjänstefolk allt mer kom att uppfattas som kvinnlig, argumenterar Uppenberg. Detta är intressanta och spännande tankar. Jag kan dock inte helt klart se hur kopplingen mellan det agrara tjänstefolket och pigorna i de urbana borgerliga hushållen ser ut. Även här hade en socialhistorisk undersökning varit till glädje. Blev pigorna under perioden en större andel av tjänstefolket i Ås? Skedde en feminisering på denna konkreta nivå?

Uppenbergs avhandling är ett värdefullt tillskott till kännedomen om drängars och pigors ställning i det svenska agrarsamhället. Den innehåller många fina iakttagelser som en kort recension inte kan ge rättvisa åt. Det är ideologin runt systemet och dess praktik som står i centrum. Avhandlingen är också ett viktigt bidrag till förståelsen av könsrelationer i agrara miljöer. I viss polemik mot författare som framhållit kvinnors möjligheter och relativa självständighet, betonar Uppenberg, genom ett väl genomfört makt- och könsperspektiv, att maktmöjligheterna hela tiden var könade till kvinnors nackdel.